

**Олена Громова  
(Київ)**

**ВЕСІЛЬНИЙ  
ОБРЯД СЕРЕДНЬОЇ  
НАДДНІПРЯНЩИНИ  
(за матеріалами експедиції  
«Шляхами Павла  
Чубинського» 2008 року)**

**Е**тнічна культура українців ґрунтується на архаїчних віруваннях народу, які передавалися з покоління до покоління, постійно змінювалися й доповнювалися новими елементами. Багатовікове існування традиційних весільно-обрядових форм наповнювалося різними напластуваннями й трансформаціями.

У часи незалежної України постає новий етап розвитку обряду, посилюється відродження української мови, культури та масова популяризація вітчизняної історії, побуту, звичаїв та обрядів. Відновлюється традиційна народна обрядовість з урахуванням сучасних умов життя і світового цивілізаційного розвитку.

Але разом із тим збіднілість, зтяжні кризові явища розчаровують населення України, люди масово виїжджають на заробітки за межі України. Тому кінець 1990-х років відзначився новою хвилею занепаду національного й заміни його не найкращими зразками різних маскультур. Народну побутово-звичаєву культуру українці ототожнювали зі злидненням рівнем життя і відкидали як меншовартісну. Усе це призводило до нівеляції традицій, зокрема й до знеособлювання етносу.

З 10 до 18 липня 2008 року спільно з ІМФЕ ім. М. Рильського було проведено наукову експедицію «Шляхами Павла Чубинського-1». Маршрут пролягав по Київській (Васильківський, Білоцерківський, Бориспільський, Макарівський, Кагарлицький, Рокитнянський р-ни), Черкаській (Корсунь-Шевченківський р-н) та Житомирській областях (Брусилівський, Попільнянський, Радомишльський р-ни). Джерельною базою цієї розвідки є польові записи весільного ритуалу через 140 років після експедицій П. Чубинського. У фундаментальній праці «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» (Т. 4), підготовленій до друку П. Чубинським, записано 1943 пісні (не враховуючи варіантів) і 13 весільних обрядів із різних сіл. До книги ввійшли матеріали, зібрані під час наукових експедицій та надіслані П. Чубинському іншими записувачами зі збірників Терещенка, Маркевича, Метлинського, Куліша, Новицького і т. п.

Додатковим джерелом слугували результати попередніх досліджень на цій території, а також матеріали до Полтавської, Кіровоградської та Дніпропетровської областей.

У пропонованій розвідці розглянуто проблему функціонування весільного обряду на території Середньої Наддніпрянщини в нових історичних умовах. Весільний обряд сьогодення формується на новій політичній основі. Процеси культурної інтеграції, консолідації суттєво впливають на його основні тенденції розвитку. Дедалі більше помітна поляризація між сільським та міським весіллям. У великих містах проходять так звані «елітні весілля», які відзначаються своєю помпезністю. Водночас у церемоніалі весілля за останні десятиріччя з'явилося багато нових елементів, пов'язаних із сучасним

економічним станом країни та змінами в культурних орієнтаціях і смаках, процесами урбанізації та міграції. Протягом останніх вісімнадцяти років простежується і зворотний процес – відроджуються церковно-християнські обряди, які в часи радянського атеїзму були витіснені зі структури традиційного весілля.

Важливим і цікавим для автора є дослідження процесу становлення нової «незалежної», тобто такої, що була за часів незалежності України, весільної обрядовості. У кінці ХХ ст. цю проблему порушували такі науковці: Н. Здоровега, В. Борисенко та ін.

Постійне зростання добробуту населення, вплив науково-технічного прогресу (комп'ютеризація, відеознімання, цифрова фіксація весільного ритуалу) вплинули на корінні зміни традиційного весілля. Відповідно змінилися або і взагалі зникли обряди, що посідали чільне місце в записах П. Чубинського.

Серед українців в ХІХ – на початку ХХ ст. був поширений принцип національної ендогамії, тобто українці одружувалися з українками і надзвичайно рідко – з представницями інших національностей. Сьогодні його суттєво порушено, оскільки на території Середньої Наддніпрянщини за останні роки зросла кількість міжнаціональних шлюбів. Багато молодих людей шукають кращого життя за межами України, виїжджаючи на тимчасові роботи. З другого боку, чимало іноземних мігрантів осідають у нашій країні, створюючи нові сім'ї.

Довгий час вважалося, що без батьківського благословення створити щасливу, незалежну сім'ю було неможливо. Адже якщо між батьками і молодятами не було досягнуто згоди, то непокірних дітей батьки могли залишити без майнового спадку. Хоча у ХХІ ст. цих постулатів і дотримуються, рівень побутування їх серед молоді дуже низький. Сьогодні саме молодь бере ініціативу, вибираючи собі пару.

Збереженими, але видозміненими обрядодіями в сучасному весіллі, на наш погляд, є: батьківське благословення, використання в обряді весільного хліба, частування короваем, «циганщина» (у селах), весільний поїзд (посипання, примовки), викуп молодої, «чоботи» та покривання нареченої<sup>1</sup>.

Зауважмо, що майже на всій території України, як у селах, так і в містах, обря-

довий хліб збережений, хоча асортимент виробів значно зменшився (зникло печиво для хрещених батьків, бабів та дідів наречених)<sup>2</sup>.

Широкий вибір весільного печива пропонують кафе, ресторани, приватні кондитерські цехи. Цю випічку, можливо, не завжди використовують за призначенням. Скажімо, ми зафіксували зустріч з короваем народних депутатів, голів РДА, знаменитих артистів. Окрім короваю, їм підносять «гостинний ріг», заповнений різноманітною хлібною випічкою<sup>3</sup>.

Якщо коровай та інше весільне печиво готують удома, то збираються мати, сусідка або родичка, незважаючи на її родинний стан, «*аби куховарка була важна*», «*варилуха*»<sup>4</sup>. Коровайниці рідко коли несуть із собою продукти, майже повністю відсутні обрядові дії, зафіксовані в «Трудах...». На жаль, зникли пісні, які виконували коровайниці, поки готували весільний хліб: «*В дитинстві я пам'ятаю, то на "коровай" співали весільних пісень. А зараз традиція та відійшла, чи шо? Можливо десь і співають*»<sup>5</sup>.

Сучасне весілля починається в суботу і закінчується в понеділок-вівторок<sup>6</sup>. Давні записи свідчать, що весілля тривало впродовж тижня, а інколи і двох<sup>7</sup>.

За останніми дослідженнями, вік громадян, які вступають у шлюб, збільшився. Дівчата і хлопці одружуються після 22–25 років, що спричинено прагненням зміцнити матеріальне становище (наявність квартири, машини, освіти, роботи).

Про сучасний весільний обряд можна сказати таке. Обряд сватання полягає в зустрічі обох родин. Структура цього обряду не збереглася, часто відсутні свати (спеціально вибрані для цього люди). Переважно тепер це батьки нареченого, сусіди чи родичі. У сільській місцевості дату весілля обирають так, щоб воно не припало на піст, а в містах на це звертають увагу менше<sup>8</sup>. Весілля по селах переносять здебільшого на осінь, аргументуючи це тим, що «*всьо своє – птиця підрастає і огірки, і капуста*»<sup>9</sup>.

Дедалі частіше весілля проводять у закладах громадського харчування і сільські жителі. Кількість гостей на цих весіллях більша, ніж у місті.

Найпопулярнішою формою врочистостей серед молодят є громадська реєстрація шлюбу. Сам акт реєстрації проводять

у Будинках урочистих подій, селищних радах, Будинках культури тощо. Обряду вінчання, за нашими спостереженнями, дотримується майже 90 % шлюбної молоді, що вважаємо продовженням традицій православної культури, а також модною тенденцією.

В останнє десятиліття ХХ ст. традиційна форма запрошення (коли наречені ходять із дружкою чи старшим боярином) майже зникла. Натомість масово поширилися тематичні листівки, а також стало популярним запрошення по телефону. На початку ХХІ ст. запрошення по телефону набуло ще більшого поширення, а самі листівки дещо змінилися. Це так звані листівки, виготовлені власноруч (з аплікаціями із сухих трав і квітів, тканини, камінців тощо), електронні<sup>10</sup>, Вір-листівки<sup>11</sup>. На Київщині у 2000 році доводилося бачити листівки із фотографією молодят на обкладинці<sup>12</sup>. Цей вид запрошення, ймовірно, запозичений із-за кордону. У тих селах, де на початку ХХ ст. бояри їздили на конях запрошувати на весілля, нині використовують мотоцикли й автівки, які також прикрашають стрічками, квітками, ляльками тощо<sup>13</sup>.

Звичай перев'язування чоловіків рушниками, а жінок хустками майже відійшов. Обдарування гостей сорочками, фартухами, стрічками почало зникати ще у 70–80-х роках ХХ ст. Обдарування між родичами відсутнє, майже не зафіксовано подарунків для батьків від молодят<sup>14</sup>. В окремих селах подекуди обдаровують найближчих родичів<sup>15</sup>. Обряд дарування набув викривлених форм, культ грошей заступив народну етику й делікатність. Часто трапляються подарунки у вигляді машини, квартири, килимів, меблів від найближчих родичів. Є такі відомості: у 2007 році при обговоренні подарунків родичі молодих розсварилися, і весілля не відбулося, тому що молода вимагала від нареченого автомобіль та обручку з діамантами: «*Ще і до весілля не дійшло, як розбіглися!*»<sup>16</sup>.

Суттєво обмеженим стало використання рушника в останні десятиліття ХХ ст. Адже колись він супроводжував увесь весільний обряд (від сватання – до закінчення весілля). У 60–70-х роках ХХ ст. у весільному обряді побутують рушники фабричного виготовлення. Використання домотканих рушників із конопель та льону давно втратило свою актуальність і вийшло з моди. Ткані на верстатах рушники (фаб-

ричні) також були витіснені з ужитку та замінені купованими (вибійчаними). Подекуди сьогодні простежуємо зворотню хвилю відродження використання вишитих власноруч рушників на фабричній тканині. Їх купують чи замовляють у народних майстрів як у містах, так і в селах<sup>17</sup>. Особливо часто ця тенденція помітна серед можливих замовників для проведення елітних весіль. Таким чином, використання рушників відносимо до стійких традицій як на сільських, так і міських весіллях, але при цьому простежуємо їх обмежене використання.

Особливої гостроти набула проблема зникнення обрядів, пов'язаних із гільцем. Ще в кінці ХІХ ст. відзначено окремі «вляння уже новітньої цивілізації...», пов'язані з прикрашанням гільця цукерками та грішми в заможніших людей<sup>18</sup>.

Унаслідок прискорення темпів життя ці елементи вже відсутні як у селах, так і в містах Середньої Наддніпряни. За нашими спостереженнями, ще в 1960-х роках гільце побутувало майже всюди (два гільця, з усіма обрядами), а в середині 70–80-х років почало зникати, принаймні в нареченого<sup>19</sup>. У кінці ХХ ст. гільце трапляється спорадично у віддалених селах Черкаської<sup>20</sup>, Полтавської<sup>21</sup>, Кіровоградської<sup>22</sup>, Дніпропетровської областей<sup>23</sup>, а в містах зовсім відсутнє<sup>24</sup>. Тому й відійшов у небуття дівич-вечір, на якому виготовлення весільного деревця було основним моментом. Сьогодні ж не бачимо ні зацікавлення, ні прагнення його відродити, проте виявлено пропозиції щодо проведення «девишника». Такі послуги готові надати весільні агенції, кількість яких за останні роки значно збільшилася, переважно у великих містах.

Установлено, що після врочистої частини кортеж із подружжям (субститут весільного поїзда), за традицією, вирушає до пам'ятників (Т. Шевченку, В. Леніну, обелісків тощо), на природу, до річок, де проводять відеозапис весільних святкувань, урочистого покладання квітів. Це притаманно як сільським, так і міським весіллям.

Водночас, як у селах, так і в містах, побутує перейма, або викуп нареченої. В останні роки трапляються випадки, коли вимагають відповідну купюру: «*Давайте Грушевського!*», «*Шевченка уважаємо!*», «*Лесю, Лесю треба подати!*»<sup>25</sup>.

Це часто проходить у підсиленому варіанті, скажімо, у відомому селі Моринці у 2002 році за наречену запросили надто високу ціну в іноземній валюті, торг ішов дуже напружено і завершився тим, що батьки нареченого забрали сина та гостей. Тоді родина молодої змушена була повернути «весільний поїзд» назад для продовження весілля<sup>26</sup>. Пояснити такі випадки можна тим, що традиційно завжди кількість подарунків і суму викупу на весіллі обговорювали попередньо. Весільний обряд, проведений з елементами гумору, часом перетворюється в грубе вимагання грошей.

Традиційний весільний одяг сьогодні майже відсутній. Весільний костюм на території Центральної України надзвичайно красивий, яскравий та різноманітний. До його складу входили: вишита сорочка, плахта, спідниця чи парна запаска, керсетка «герсет» чи байова юпка, пояс-«крайка», фартух, свита, кожух, вінок, хустка, стрічки, сап'янові чоботи. У північній частині Кіровоградської області поясом нареченій слугував рушник – «чернецький», а головним убором – веноч-«цвіток». Наречена мала велику кількість шийних прикрас: намисто коралове «добре», бурштинове та скляне, срібний ланцюжок із хрестиком, сережки, дукачі тощо. Із плином часу народний костюм змінювався, з'являлися фабричні тканини і нові види одягу – сачки, жакети, «люстринові кохти»<sup>27</sup> тощо.

Головний убір нареченої зазнав також певної еволюції – від давніх різнокольорових віночків, зроблених ще з пір'я, тканини, ниток та паперу, до білих парафінових (воскових) періоду 50–60-х років ХХ ст. Пізніше в моду входять яскраві паперові вінки, виготовлені народними майстрами, які продавали на ярмарках та базарах (70–80-ті роки ХХ ст.). У кожному районі Центральної України були одна-дві майстрині, які виготовляли вінки і реалізовували їх на ярмарках, що були в районних центрах (Васильків, Обухів, Жашків, Київ, Умань тощо). Такі вінки можна було замовити і в селах, де ці майстрині проживали<sup>28</sup>. Майже завжди користувалися попитом різнобарвні стрічки, що органічно доповнювали вінок нареченої. Динамічні зміни відбулися в головних уборах нареченої – заміжньої жінки. Раніше молоду вив'язували наміткою, яку

кляли поверх очіпка. З часом ці убори зникли, а натомість з'явилася хуста, прикрашена зверху червоною стрічкою, як ознака чесності нареченої.

Страви, які подають на сучасних весіллях, відзначаються великим асортиментом. З'явилося багато різних салатів («Мімоза», «Олів'є», «Ромашка», «Прелюдія» тощо). Такі нові страви, як рулети, морепродукти, піца заступили давні традиційні – кисіль, колотушу, локшину, квашені овочі, пиріжки, калачі, струдли, коржі.

Традиційне українське весілля відзначалося великою кількістю обрядових пісень, що нині повністю знівельовано («Та особенность малорусской свадьбы, что каждый обряд сопровождается объясняющей его пѣсней...») <sup>29</sup>. На сьогодні рівень збереженості народної пісні і танців дуже низький. За останніми опитуваннями, на сучасних весіллях особливо популярними є пісні Верки Сердючки, Валерія Меладзе, Ані Лорак, Діми Білана тощо <sup>30</sup>. Репертуар постійно змінюється і відповідає модним тенденціям.

Значні зміни відбулися у використанні весільних напоїв. Звичні колись медовуха, самогон, пиво уже не задовільняють зрослі потреби, а кількість коньяку, вина, віскі, бренді дуже часто перевищує спроможність гостей до їх вживання. Колись пили по три чарки – «*пригублювали*». Є такі відомості: «*Дівчині було позорно тоді пить*» <sup>31</sup>. Серед населення була поширена чарочка-міра «*на копитку*» – 25 г. «*І ото такими рюмками пили*». «*А мужина дві-три вип'є “на копитку”, а як больше – то це вже добрий дядько*» <sup>32</sup>. У той час на сорок-п'ятдесят осіб достатньо було три літри горілки. Під час війни горілку почали вживати склянками: «*Бурячиху при німцях пили стаканами, мабуть не кріпка була, бо самі навчилися гнати*» <sup>33</sup>. Ще в період 1960-х років за столом від жінок можна було почути: «*Силуйте – то будем пить*» <sup>34</sup>. У 1975 році вживання горілки по селах розраховували таким чином: «*На одну душу – 0,5 літри, а на 150 чоловік – 70–80 літрів горілки*» <sup>35</sup>.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. рідко трапляється й обряд «очищення молодої» <sup>36</sup>. Адже на час дослідження експедиціями П. Чубинського він уже зникав із загальної обрядовості: «*Этот обряд во многих местностях совершенно утрачен, в других же он до некоторой степени ва-*

*рируется. В с. Дударях Каневск. уез. на дороге зажигают куль соломы и, когда “поїзд” приближается к огню, тушат пламя, а лошадей перегоняют через угасающую золу*» <sup>37</sup>.

За свідченнями респондентів, сьогодні «циганщина» не така масова, як у 80-х роках, вона поступово зникає, а на початку ХХІ ст. була зафіксована лише в окремих селах Середньої Наддніпрянщини. «Циганщина» ще побутує в сільській місцевості, «*якщо є такий чудака!*» – людина, яка організовує весільних гостей, переважно віком від сорока до п'ятдесяти років, для проведення розваг. Якщо в записках П. Чубинського цигани «найбільше крадуть муку, гречку, жито, кури й гуси» <sup>38</sup>, то в умовах сьогодення з'являються нові форми забав, суголосні сучасним реаліям (перейма машин-«*іномарок*», використання акушерського крісла, крадіжка особистих речей господарів тощо) <sup>39</sup>.

У структурі нинішнього весілля остаточно зникають обряди та їх елементи, згадані в записках П. Чубинського:

- «Змовини, домовини, допити, заручини, розглядини» – або вони об'єднуються зі сватанням в один день;
- торочини;
- колупання печі молодою;
- перев'язування старостів рушниками;
- благословення молодих під час сватання;
- піднесення нареченому гарбуза;
- дівч-вечір (гільце, вільце, вінки);
- традиційне запрошення на весілля із хлібом (шишками, калачами);
- вишивання майбутньому чоловікові сорочки;
- ритуальні дії, пов'язані з короваєм, діжею;
- розплітання коси братом;
- дружчини;
- традиційні весільні страви («капуста», горох, каша з молоком, «юшка», «печеня», колотуша, галушки з молоком, коржі з сиром та маком, пироги, узвар, кисіль тощо);
- перед застіллям не читають молитву «Отче наш»;
- обрядові «переспіви» (дружок, світилок, бояр);
- ритуальні танці;
- атрибути: «квітка-шабля», «меч», намітка, домоткані та вишиті рушники, діжа тощо;
- змінився зміст приданого;
- обряд «комори» – перевірка цнотливості молодої;

оголошення щодо нечесності молодої<sup>40</sup>; весільні чини (підстарости, маршалки, приданки, світилки, кучерявий, помело, дружка і т. п.);

подарунки для родини молодого та молодої, про які згадується в записах П. Чубинського:

*«З Боршполя привезени,  
Шовком мережани,  
Золотом гаптовани,  
Свому роду даровани (м. Бориспіль,  
Переяславск. у.)»<sup>41</sup>.*

Обрядодії з решетом у домі молодої:

*«Решето тороточе,  
Чогось воно хоче:  
Пивтора золотого  
Да й од князя молодого (м. Шендерівка,  
Каневск. у.)»<sup>42</sup>.*

Танці після вечері навколо діжі, які мали на меті перевірити працелюбність молодої<sup>43</sup>:

*«Ой чия ж то родина  
Кругом дижи ходила  
З скрипками, з цимбалами,  
З молодими боярами? (м. Шендерівка,  
Каневск. у.)»<sup>44</sup>.*

Також не випікає наречена пироги для своєї матері:

*«Пекла Маруся пиріжки,  
Не пшенични, дак яшни,  
Для свого роду удашни (м. Бориспіль,  
Переяславск. у.)»<sup>45</sup>.*

Молодята не йдуть до священника за благословенням;

Відсутні тріости музики, що грали на скрипці, бубні, цимбалах чи решеті.

У кінці XIX ст. багато звичаїв, за словами місцевого населення, вже зникало: «выходить уже изъ употребления». До них віднесено: позичання хліба для сватання та повір'я, пов'язані з ним, не фарбують у червоний колір задню стіну хати тощо<sup>46</sup>.

Таким чином, у свідомості українців сформувався новий погляд на весілля із суто традиційними рисами. Адже, що більше розвинуте суспільство, то вищий у ньому ступінь екстеріоризації культури, нижчий рівень його традиційності. Аналіз вивчених матеріалів дає можливість зробити висновки, що в кінці минулого століття окремі елементи обряду класичного весілля краще збереглися в Черкаській, Кіровоградській та Полтавській областях.

Отже, зберігаючи риси загальноукраїнського типу, весільний обряд Середньої Наддніпрянщини уособлює самобутні

традиції і характеризується динамічними процесами, зумовленими багатьма історичними чинниками. Він має свої тенденції розвитку: пристосовується до нових умов, частково змінюється чи набирає якісно нового змісту, а отже, потребує подальших зусиль для його дослідження в контексті сьогодення.

<sup>1</sup> Запис автора за 2008 рік (с. Пилипча, с. Городище Білоцерківського р-ну Київської обл.); запис автора за 2002 рік (с. Моринці Звенигородського р-ну Черкаської обл.); запис автора за 2002 рік (с. Зарубинці, с. Бачкурино Монастирищенського р-ну Черкаської обл.); запис автора за 2008 рік (с. Шендерівка Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл.).

<sup>2</sup> Запис автора за 2002 рік (с. Моринці Звенигородського р-ну Черкаської обл.); запис автора за 2002 рік (с. Зарубинці, с. Бачкурино Монастирищенського р-ну Черкаської обл.).

<sup>3</sup> Запис автора за 2001 рік (м. Золотоноша Черкаської обл.).

<sup>4</sup> Запис автора за 2002 рік (с. Моринці Звенигородського р-ну Черкаської обл.); запис автора за 2002 рік (с. Зарубинці, с. Бачкурино Монастирищенського р-ну Черкаської обл.).

<sup>5</sup> Записала Т. В. Величко 24.07.2008 року (с. Хашувате Гайворонського р-ну Кіровоградської обл.).

<sup>6</sup> Запис автора за 2008 рік (с. Шендерівка Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл.).

<sup>7</sup> Кримський А. Звиногородщина з погляду етнографічного та діалектологічного. – К., 1928. – С. 136; Михайлик Ф. Весілля в Кобеляцькому районі Полтавської округи // НАФРФ ІМФЕ. – Ф. 1–4, од. зб. 328, арк. 51.

<sup>8</sup> Запис автора за 2008 рік (м. Київ, Голосіївський р-н.).

<sup>9</sup> Запис автора за 2008 рік (с. Острів Рокитнянського р-ну Київської обл.).

<sup>10</sup> Див.: [www.kozaexpo.com.ua](http://www.kozaexpo.com.ua); <http://www.para.te.ua/info/rubraku/organize-holiday-kiev.prp>.

<sup>11</sup> Див.: [www.kozaexpo.com.ua](http://www.kozaexpo.com.ua); <http://www.para.te.ua/info/rubraku/organize-holiday-kiev.prp>; [www.priglasitelnie.narod.ru](http://www.priglasitelnie.narod.ru), <http://cards.meta.ua>, [www.rentapartaments.com.ua](http://www.rentapartaments.com.ua).

<sup>12</sup> Запис автора за 2000 рік (сміт Боярка Кірово-Святошинського р-ну Київської обл.).

- <sup>13</sup> Запис автора за 2008 рік (с. Осикове Мака-  
рівського р-ну Київської обл.).
- <sup>14</sup> Запис автора за 2008 рік (с. Шендерів-  
ка Корсунь-Шевченківського р-ну Чер-  
каської обл.); запис автора за 2000 рік  
(сmt. Боярка Києво-Святошинського р-ну  
Київської обл.); запис автора за 2007 рік  
(с. Новосілки Києво-Святошинського р-ну  
Київської обл.).
- <sup>15</sup> Запис автора за 2008 рік (с. Острів Рокит-  
нянського р-ну Київської обл.); запис авто-  
ра за 2006 рік (сmt Обухів Обухівського  
р-ну Київської обл.).
- <sup>16</sup> Запис автора за 2007 рік (с. Новосіл-  
ки Києво-Святошинського р-ну Київ-  
ської обл.).
- <sup>17</sup> Запис автора за 2002 рік (с. Моринці Звениго-  
родського р-ну Черкаської обл.); запис автора  
за 2008 рік (м. Київ, Голосіївський р-н).
- <sup>18</sup> *Ящуржинский Хр.* Свадьба малорусская,  
как религиозно-бытовая драма // КС. –  
1896. – Т. LV, ноябрь. – С. 253.
- <sup>19</sup> Запис автора за 2008 рік (с. Пилипча,  
с. Городище Білоцерківського р-ну Київ-  
ської обл.).
- <sup>20</sup> Запис автора за 2002 рік (с. Моринці Зве-  
нигородського р-ну Черкаської обл.); запис  
автора за 2002 рік (с. Зарубинці, с. Бач-  
курино Монастирищенського р-ну Чер-  
каської обл.); Запис автора за 2008 рік  
(с. Шендерівка Корсунь-Шевченківсько-  
го р-ну Черкаської обл.); запис авто-  
ра за 2002 рік (сmt Стеблів Корсунь-  
Шевченківського р-ну Черкаської обл.).
- <sup>21</sup> Запис автора за 2002 рік (с. Крута Балка  
Ново-Санжарського р-ну Полтавської обл.).
- <sup>22</sup> Записала Т. В. Величко 24.07.2008 року  
(с. Хашувате Гайворонського р-ну Кіро-  
воградської обл.); записала Т. В. Величко  
24–25.07.2008 року (с. Таужне Гайворон-  
ського р-ну Кіровоградської обл.).
- <sup>23</sup> Записала Н. М. Шейміна у 2002 році  
(с. Осадче, с. Троїцьке Петропавлівсько-  
го р-ну Дніпропетровської обл.).
- <sup>24</sup> Запис автора за 2008 рік (м. Київ, Голосіїв-  
ський р-н).
- <sup>25</sup> Запис автора за 2007 рік (с. Новосіл-  
ки Києво-Святошинського р-ну Київ-  
ської обл.).
- <sup>26</sup> Запис автора за 2002 рік (с. Моринці Зве-  
нигородського р-ну Черкаської обл.).
- <sup>27</sup> Записала Н. М. Шейміна у 2002 році  
(с. Осадче, Троїцьке Петропавлівсько-  
го р-ну Дніпропетровської обл.).
- <sup>28</sup> Запис автора за 2007 рік (с. Велика Вільшан-  
ка Васильківського р-ну Київської обл.);
- запис автора за 2006 рік (с. Семенівка  
Обухівського р-ну Київської обл.).
- <sup>29</sup> *Ящуржинский Хр.* Свадьба малорусская,  
как религиозно-бытовая драма. – С. 235.
- <sup>30</sup> Запис автора за 2008 рік (с. Острів Рокит-  
нянського р-ну Київської обл.); запис  
автора за 2000 рік (сmt Боярка Києво-  
Святошинського р-ну Київської обл.); за-  
пис автора за 2006 рік (сmt Обухів Обухів-  
ського р-ну Київської обл.).
- <sup>31</sup> Запис автора за 2006 рік (сmt Обухів Обу-  
хівського р-ну Київської обл.).
- <sup>32</sup> Там само.
- <sup>33</sup> Там само.
- <sup>34</sup> Запис автора за 2006 рік (с. Семенівка Обу-  
хівського р-ну Київської обл.).
- <sup>35</sup> Там само.
- <sup>36</sup> Запис автора за 2002 рік (сmt Стеблів  
Корсунь-Шевченківського р-ну Черкась-  
кої обл.).
- <sup>37</sup> *Чубинський П.* Мудрість віків. – К., 1995. –  
Кн. 2. – С. 174.
- <sup>38</sup> Труды этнографическо-статистической экс-  
педиции в Западно-Русский край. – С.Пб.,  
1877. – Т. 4.
- <sup>39</sup> Див.: [www.kozaexpo.com.ua](http://www.kozaexpo.com.ua).
- <sup>40</sup> *Чубинський П.* Мудрість віків. – С. 184.
- <sup>41</sup> Там само. – С. 162.
- <sup>42</sup> Там само. – С. 164.
- <sup>43</sup> Там само. – С. 172.
- <sup>44</sup> Там само. – С. 173.
- <sup>45</sup> Там само. – С. 185.
- <sup>46</sup> *Николайчик Ф.* Новые свадебные малорус-  
ские песни в общем ходе свадебного дей-  
ствия // КС. – 1883. – Т. I. – С. 376.